

Лінгвопоетика

Мовні засоби лірики Андрія Малишка (із спостережень над поезіями циклу «Дорога під яворами»)

Ліричний мотив, поезія — те диво, що його Франко назвав «огнем в одежі слова», — будується з мовного матеріалу, народжується й живе в слові завдяки особливому вмінню митця «природно, з винятковим артистизмом поєднати речі, здавалось би, віддалені одна від одної, вірогідно зблизити їх в рядах гармонійних асоціацій» [2: 12]. При всій образно-емоційній неповторності й цілісності ліричного твору зміст його завжди матеріалізується в мовній формі, пізнання якої (а через неї також і змісту) неможливе без усебічного аналізу як поетичної структури в цілому, так і окремих її компонентів. Більше того, лише ґрунтовний мовностилістичний аналіз, у тому числі й вивчення способів поетичного слововживання й поетичного словоперетворення, наближає дослідника до більш об'єктивної оцінки змісту. Тільки таким чином можна підійти до з'ясування внеску поета-лірика в літературну мову свого часу. Адже творчість видатних майстрів художнього слова є «важливим фактором розвитку літературної мови, прискорювачем її соціального, зокрема соціально-естетичного прогресу» [1: 9].

Андрій Малишко належить до великих майстрів українського поетичного слова. Повнокровна й запашна мова його лірики. Відкритість і щирість у почуттях, чутливість до краси та добра — улюблена тема ліричних роздумів Малишка про смисл людського життя, про найкращі якості людини.

«Пісня дороги», «Пісня яворів», «Пісня Тараса Шевченка», «Пісня Максима Рильського» — так назвав автор розділи своєрідного ліричного катрену, уже в назвах відтінюючи як основні мотиви поезій, так і свої літературні вподобання та мистецькі орієнтири. Поряд із високими взірцями народнопоетичної творчості (звернімо увагу на одвічні і водночас хвилююче свіжі, оновлені і збагачені асоціативним зближенням образи-символи *дороги* та *яворів*) поезія Малишка ввібрала в себе традиції безсмертного Кобзаря і старшого друга й літературного побратима Максима Рильського. Як і ті високі художні взірці, лірика Андрія Малишка по-справжньому народна як змістом, так і формою.

По-народному прості й прозорі образи поетової символіки, насамперед просторові та часові поняття, назви явищ природи: *дорога, земля, поле, нива, планета, небо, обрій, даль, день і ніч, ранок і вечір, світанок, літо, осінь*. Ці слова створюють тло, на якому розгортається лірична оповідь автора, і самі формують ліричну тканину як складові частини тропів. Вони є матеріальною основою поетичних засобів, що взаємодіють у створенні емоційної тональності й естетичного рівня поезій.

Спіткнусь об важке **каміння** —

не відчуваю болю,

Небо твоє шукаю **ранками й вечорами,**

Пилом твоїм покритий, іду **по людському полю,**

Дорого під яворами!

Дорого під яворами! [4: 8] —

так розкриває лірик мету свого життя і смисл своєї творчості, наголошуючи на причетності до пам'яті народної, органічній злитості з radoщами і болями народу, висловлюючи почуття синівської любові до рідного краю, до всього земного і високого. У наведених рядках помітним є творче осмислення автором вічної теми про небо і землю в житті й мистецтві, про безупинність творчого процесу (пор.: *небо*, з одного боку, і *каміння, тил, поле, дорога*, з другого; *ранками й вечорами*), а в художньо виразному, щасливо знайденому образі *дороги під яворами* сфокусовано емоційність і філософський зміст інших образів і символів, у першу чергу образу *людського поля*. Образ *дороги* не один раз з'являється у віршах циклу, причому щоразу поглиблюється і збагачується основний, центральний образ — *дороги під яворами*. Так, у ліричному звертанні до М. Рильського поет радіє новій зустрічі з другом «*під золотим гусиним перелетом на тій старій романівській дорозі, де плече жайвір і тече життя*» [4: 74]. Тут образ *дороги*, незважаючи на своєрідний метафоричний орнамент, подано в усій конкретності, з ледве наміченою символікою. У рядках про безсмертне Кобзареве слово цей образ, навпаки, набуває виразного символічного значення й подається в проекції на сучасність:

Пливають твої дзвони

над серцем моїм і над віком,

і гомоном кутають землю, і збуджують **траси**.

Ти чуєш, Тарасе?

Я знаю, ти чуєш, Тарасе... [4: 58].

Привертають увагу подані в зіставленні образи *серця і віку, землі і трас*, що, власне, є символами й емоційними знаками.

Реквіємний, урочисто-величальний тон поетичних рядків про священну пам'ять і безсмертя полеглих героїв так само створюється звичайними для поезії словами, емоційність і символіка яких підтримуєть-

ся свіжими епітетами, метафорами-уособленнями і, звичайно, ритмомелодикою.

І настроюють хмари велетенські оркестри
Сонця теплого,
злив
і розкутого грому,
і земля піднімає руки:
— Чого ж вам принести?
Поверніться додому!
Верніться додому... [4: 12].

Маємо тут і антропоморфічну гіперболу — *земля з піднятими руками* — на тлі виразного контрасту (*велетенські оркестри хмар* — *розкутий грім*), і ряд мальовничих епітетів (*велетенські, теплого, розкутого*), і діалогічну заключну частину з повтором у душі народних плачів-пісень. В образній взаємодії, текстуальній поетичній етимологізації, асоціативній ускладненості і полягає секрет того, що звичайні, щоденного вжитку слова набувають високого ліричного звучання і великої естетичної сили. На поетичну семантику слова, зрозуміло, мають вплив і фонетика, синтаксис, ритмомелодика, але організаційним центром завжди виступає слово і спосіб його художнього використання.

Значну роль у ліриці А. Малишка відіграють ключові слова-символи. Такими здебільшого є наскрізні епітети, переважно на позначення позитивних емоцій. У циклі «Дорога під яворами» виразно виділяються багатою художньою семантикою такі характеристичні епітети: *високий, добрий, гарячий, чистий, гордий, рідний, теплий*. Сюди можна віднести і слова на позначення часових чи вікових ознак: *вічний, ранній, молодий, старий*; а з колірних епітетів частіше вживаними є такі: *синій, зелений, червоний, білий, голубий*. Особливо полюбляє А. Малишко епітети *сивий* і *сизий*, які нерідко поетично зближуються з епітетом *вічний*. Слід відзначити і майстерне образне вживання прикметників *вогняний, грозовий, журавлиний*, а також традиційних поетизмів *золотий, срібний, янтаревий*, які, до речі, у Малишківій ліриці нечасті, бо поетичним для нього є весь багатий довколишній світ. При поетичній етимологізації слова поет легко, природно переходить від однієї ознаки чи якості до іншої, демонструючи багатство і розмаїття кольорів, ароматів, звуків:

І знов кладу свою відраду
Гарячим спогадом довіч:
Далеку сиву автостраду
В таку ж **далеку сиву** ніч [4: 25].

Були там люди — **добрі й дужі**,
Росистим вквітчані вінком... [4: 70].

Бачу літо у **високім** цвіті,
Янтареві доли і поля... [4: 29].

...Значить, **добрі** були мости,
 І врожайні громи **червоні** [4: 46].

Все минуле землею, віттями,
Сизим словом приходить в нічі,
 Над **гарячими** вдаль століттями
 Підвелись твої **сині** очі... [4: 27].

Вже ж бо насіялась по зернині
 В **довгім** житті, у **малій** хвилині
 І надивилась при **рідній** згубі,
 Як **сива** зозуля на **чорнім** дубі [4: 44].

Відзначимо художню точність і семантичну багатоплановість епітета. Спостережливість і тонке відчуття краси поетичного слова доповнюються артистичним володінням багатьма способами слововживання, серед яких важливе місце займає текстуальний зсув основних значень:

А потім гуси потягли із півдня,
 Як **срібні** лози на **струнких** вітрах,
 З **вологими** валторнами у грудях... [4: 74].

Кожен із виділених епітетів характеризує відразу кілька предметів, а епітет *струнких*, зміщений від одного означуваного слова до іншого, набуває нової поетичної етимології (можливо — *свіжих, молодих, весняних*).

Ліричний контекст «Дороги під яворами» робить семантично закономірними і незвичайні сполуки або неправомірні для нормативного літературного мовлення однорідні ряди:

...голоси
 У дивну пряжу заплітали обрій,
Прозору воду і **рихкий** сніжок,
Березові бруньки і **жовті** сосни [4: 74];

...Під крила **дикі**, **молоді** й **напругі** [4: 74];

Вода
 Вся ожила, **прозора** й **молода**,
 І заструмила, кинулась в долоні,
 Як літепло в **ласкавому** полоні,
 Як **синя** хмара в **чистім** небогоні,
Сріблясте диво, **трепетна** слода [4: 76].

На основі семантичної співвіднесеності та образно-емоційної близькості поет уживає в одному ліричному ключі епітети різного плану — колірні, слухові, інтелектуально та емоційно оцінювальні:

Там шумлять в **зеленому** розвої
Сто дубів, як велетні **круті**,
Сплять в курганах **віковічні** вої,
В святості і в **тихій** чорноті [4: 61].

І **журавлинні** в небі крики,
І **волохата** сон-трава, —
Отак-бо, друже мій **великий**,
Усе минуле ожива [4: 70].

Готують **молодий** пшеничний коровай
В **бджолинім** вересні, в дубових **темних** діжках... [4: 72].

Подібні «неправильності» увиразнюють, емоційно збагачують поетову мову і є своєрідним внеском у стилістику українського поетичного мовлення.

Поет вдається також до видозміни форми слова, що вносить у контекст додатковий відтінок поетичності. Нерідко це буває викликане вимогами ритмічної організації вірша, але поет ніколи не порушує семантичної основи слова й досягає граничної природності новоформи:

...За обелісками, в землю **вкпілі** ними... [4: 45];

...зорі **повечірні** [4: 74];

поля **медвисті** [4: 13];

Через десятки **поминулих** літ... [4: 43];

Йдуть морешпавці і сівачі
Під твого сльозою на кожному плечі,
Під благословеннями голосистими,
Під твоїми долонями **росянистими** [4: 44].

У поезії циклу «Дорога під яворами» А. Малишко включає і складніші новотвори, власне, оказіональні неологізми, які в нього переважно є «щасливими» і становлять «живий фермент» (М. Рильський) у мові його поезій. Це здебільшого складні іменники (*небовид, небодаль, небогон, синь-віконця*) і складні прикметники та дієприкметникові форми (*синьохмарний, дружньо-синій, стократий, одописний, лякливо-мирний* і под.). Органічно виниклі, багаті на експресивно-емоційний зміст, поетичні неологізми Малишка не тільки виконують відповідні стилістичні функції в його ліриці, але й становлять певний набуток літературної мови, зокрема художнього її стилю. Для натхненного поета Шевченкова слава «*вертає салютом стократим*» [4: 65], а долини тривожної молодості здаються «*синьохмарними*» [4: 45], як і вітер пісенної батьківщини композиторів братів Майбород — «*дружньо-синім, в заводях*,

як *дим...*» [4: 29]. Легко і природно вписуються новотвори Малишка в малюнок його поезії:

Ах друже мій, то гуси потягли!
Спочатку захопили чвертку неба,
А потім половину, а вже далі
Весь **небовид**, і синій виднокіл,
І **небодаль**, і зорі **повечірні**
Під крила дикі, молоді й напруті
В полон весняний [4: 74].

Образно-емоційний зсув засвідчує вжитий поетом епітет *білокорию*: «*І беріз шептанням білокорим*» (зб. «За синім морем»). Рядки поезії про рідну мову, що «*розкута, підвела у мудрості чоло. І тому у пісні пахне рута і України б'ється джерело*» [4: 30], проймають на-самперед світлим настроєм, почуттям глибокої любові до рідного слова, тонким відчуттям справжньої краси, тому читач навіть не відчуває певної неточності вживання тут слова *б'ється* (на місці *б'є*: адже джерело саме *б'є*), бо у вжитій формі проступає семантика і першого значення (*б'ється, як серце людське*).

Істотну експресивно-емоційну функцію виконують у ліриці А. Малишка тавтологія та плеоназм, поширені художні засоби народно-пісенної творчості:

І навіть мертві **клонились в поклони**
Неспаленим синім твоїм висотам [4: 36];

...тепла нива із **міццю дужою** [4: 52].

Діалектне слово *гутірка* («*Тополь розгорнуті колони, Моторів гутірка жива*» [4: 25]), ужите метафорично, набуває нового експресивно-го забарвлення і стає своєрідним семантичним неологізмом [5].

Багата дієслівна синоніміка лірики А. Малишка. Нерідко поет поряд уживає кілька близьких дієслівних синонімів («*Дзвенить, бринить, гуде крилата Твоєї мудрості бджола*» [4: 78]), які експресивно й емоційно підтримують оригінальну метафору, або ж користується дієсловом у його прямому і переносному значеннях одночасно («*Горять чебреці, і горить лігроїн, і горить душа у солдата*» [4: 38]). Він майстерно зближує на образно-емоційній основі й ті дієслова, що не є синонімами: «*Летить, бринить і золотіє Твоєї вічності бджола*» [4: 70]. Автор вибирає із синонімічного ряду найбільш семантично об'ємне дієслово і в ліричному контексті надає йому нових відтінків («*Ми їли кашу на твоєму лоні, Тамували рани твоїм осотом*» [4: 36]), де слово *тамували*, крім відповідного звукового ефекту, має семантичну багатоплановість: *тамувати спрагу, зменшувати біль, гоїти*). З погляду експресії та емоційності досить ефектними в Малишка є видозмінні дієслівні форми, дані у вірші відразу після форми вихідної:

«Дивились довго рідні очі У рідну шибочку свою. **Одвидивлялись, оддіждались** В блакитнім сяєві своїм» [4: 26]).

Дієслово часто відіграє провідну роль у формуванні образно-емоційного змісту: *слати* (*слатися, простелятися*) як просторова перспектива і в значенні *запам'ятовуватись, вражати, зріти* (*спіти*), — що відтворює діалектику навколишнього життя, а також творчості; *пахнути* — як вираження естетичного сприйняття і відповідної оцінки зображуваного поетом.

Під Києвом **слалася** за туманом...
Ти **слалась** на серце
й лягала на дупу,
Дорого під яворами! [4: 36].

Думою **зрію**, спілітаюся з хмарами [4: 37].
Спіє сонце гаряче

Над моєю душею нетлінною [4: 48].

Пахне літо щедрістю весіль [4: 30].

...у пісні **пахне** рута [4: 30].

Внесок поета в літературну мову полягає насамперед в уважному ставленні до фольклорних та класичних традицій і в майстерному художньому трансформуванні невичерпних художніх багатств рідної мови: «людина полум'яного темпераменту, творчого шаленства... з святинями в душі, поет Шевченкового кореня» [3: 30], Андрій Малишко збагатив українську поезію, художній стиль сучасної української мови новими темами, формами та засобами, у тому числі способами художнього слововживання й словоперетворення, про що свідчить, зокрема, і ліричний цикл «Дорога під яворами».

Література

1. Білодід І. К. Золота арфа українського слова // Тичина П. Квітни, мово наша рідна. — К.: Наук. думка, 1971.
2. Гончар О. Невідвітне слово // Шевченко Т. Кобзар. — К.: Дніпро, 1971.
3. Гончар О. Сурмач // Малишкові дороги: Спогади про Андрія Малишка. — К.: Дніпро, 1975.
4. Малишко А. Дорога під яворами: Лірика. — К.: Дніпро, 1970.
5. Черторизька Т. К. Нові значення старих слів // Рідне слово. — Вип. 9. — К.: Наук. думка, 1974.